

A FOGYASZTÓI PREFERENCIÁK VÉDELME A HUMÁN KÖZSZOLGÁLTATÁSOK SZERVEZÉSÉBEN. KI OKTATJA AVAGY KIOKTATJA A FOGYASZTÓKAT?*

Valentényi-Szilágyi Bernadett¹

A közoktatás egy hárompólusú jogviszony, melyben a megrendelői oldalon az állam áll, szolgáltatói oldalon a köznevelési intézmények (melyek lehetnek közszektorbeli, magánszektorbeli, civil szektorbeli és egyházi szereplők is), a fogyasztói oldalon pedig a szülői-tanulói közösségek állnak. Ezek helyzetének folyamatosan egyensúlyban kell lenniük. A szolgáltatás igénybevevőjének, azaz a fogyasztónak megfelelő információkkal és választási lehetőséggel kell rendelkeznie, hogy döntéseit megfelelően tudja meghozni. Működtetni kell tehát olyan mechanizmusokat, amelyek kizárják az információs aszimmetriát. Ilyen a tanulói jogok és kötelezettségek tisztázása, az oktatásban való részvétel biztosításának módjai, az esélyegyenlőség, a korrekciós megoldások működtetése, a testületi befolyás, a fogyasztók informálása a szolgáltató teljesítményéről, a szolgáltatói szerződések.² Ezek mind a tágran értelmezett fogyasztóvédelem eszközei.

Egy ország közoktatási rendszeréről nagyon sokféle diskurzus folyik. Melyik szint a felelős a közszolgáltatás megvalósításáért? Hogyan finanszírozzák? Milyen tantervek vannak? Kik és milyen feltételekkel láthatnak el közoktatási feladatokat? Milyen eredményeket érünk el a közoktatás színvonalát és hatékonyságát mérő nemzetközi vizsgálatokon? Ezek fontos kérdések. De a legfontosabb, hogy egy ország közoktatási rendszerének kialakítása és működése közben mennyire jelenik meg a szereplők szabadsága és a fogyasztói igények kielégítése. Azaz a döntések során működtetnek-e konzultációt, vannak-e érdekegyeztetéseket lehetővé tevő mechanizmusok, amellyel a rendszerben rejlő problémákat kezelni tudják, - ezek az alapkérdések és csak ezt követően jöhet a többi tartalmi kérdés.³ Ezek közül a legfontosabb tehát a szabadság kérdése, azaz a szabad választás lehetősége. Jelen tanulmány arra keresi a választ, hogy Magyarországon az elmúlt években a szabadságot elősegítő, támogató vagy kevésbé támogató szakpolitikai döntések születtek?

* DOI 10.21867/KjK/2020.1.5.

¹ Dr. Valentényi-Szilágyi Bernadett, egyetemi adjunktus, DE ÁJK Pénzügyi Jog és Közmenedzsment Tanszék, szilagyi.bernadett@law.unideb.hu

A tanulmány megírása és megjelentetése az Igazságügyi Minisztérium jogászképzés színvonalának emelését célzó programjai keretében valósult meg

² Péteri Gábor- Linder Viktória (2016): Különböző kormányzati szinteken: közoktatás. In: Horváth M. Tamás - Bartha Ildikó (szerk.): *Közszolgáltatások megszervezése és politikái. Merre tartanak?* Budapest- Pécs, Dialóg Campus, 489-561.

³ Veszprémi Attila (2018): Kién az iskola? Összefoglaló a csömöri oktatási fórumról. *Új Pedagógiai Szemle*, 2018. (68. évf.) 3-4. sz. 5-31.

A fogyasztói igények megjelenése a humán közszolgáltatások megszervezésében

A humán közszolgáltatásokról elmondható, hogy szemben az infrastrukturális szolgáltatásokkal ezek személyes jellegű szolgáltatások. A humán szolgáltatások jellemzően valamilyen területi szinthez kötött szolgáltatások, a közigazgatás valamelyik területi szintjén szervezik meg és biztosítják azokat. Általában a közjavak azon kategóriájához tartoznak, ahol a fogyasztás egyéni, a kizárhatóság elvileg lehetséges, de a gyakorlatban mégis elképzelhetetlen. Ez abból ered, hogy a humán közszolgáltatások ellátása a modern társadalmakban összefügg bizonyos alapjogok garantálásával. Ily módon ezen szolgáltatásoknál még a díjfizetéshez kötés is nehezen valósulhat meg.⁴ A humán szolgáltatások körébe tehát jellemzően a humán infrastruktúra létesítése, fenntartása, illetve a megfelelő szolgáltatás biztosítása intézmény vagy más szervezési megoldás útján tartozik.⁵ Ilyenek a közoktatási szolgáltatások, az egészségügyi szolgáltatások, a szociális szolgáltatások, valamint a közművelődési szolgáltatások.

A humán közszolgáltatások megszervezésében jelentkező trendeket az 1980-as évektől a közmenedzsment térnyerésével az úgynevezett magánosítás fogalmával írhatjuk le. A magánosítás a privatizációtól tágabb értelmű fogalom. Itt nem feltétlenül jelentkezik a javak köztulajdonból történő magántulajdonba adása, hanem a szektorok közötti hangsúlyok megváltozása játszódik le, illetve a közszektor szerepének ártérteklődése.⁶ A javak allokálásának kérdésében a humánszolgáltatások magánjavakká, vegyes javakká való átalakítása nem érhető el minden területen, hiszen gyakran ezen szolgáltatásokhoz valamilyen alapjog garantálása kapcsolódik. Az állampolgároknak például joguk van a művelődéshez, melyet az állam többek között az ingyenes és kötelező alapfokú oktatással biztosít számukra. A humánszolgáltatások nyújtásában többféle változás jelenik meg az ellátás formáját tekintve. A feladatok méretgazdaságos megszervezésének egyik technikáját a társulásban vagy együttműködési megállapodások útján történő feladatellátás jelenti. Ugyanakkor ezen a területen a fő trend a feladatellátás többszektorúvá válása vagy pluralizálódása. Ez a folyamat egy szerződéses viszonyrendszerhez vezet, mely során a feladatellátás felelőse a közszektor (önkormányzat, állam) marad, de szerepe átalakuláson megy keresztül, azaz nem feltétlenül saját maga fogja a feladatokat megvalósítani, hanem más szektorbeli szereplőktől megrendeli azt. A szolgáltatói oldalon megjelenik a magánszektor, a civilszektor és az egyházak. Fontos elv, hogy a feladatok megvalósítása szolgáltatói versenyt generáljon. Ehhez több garancia szükséges. A közszektornak meg kell teremtenie az egyenlő versenyfeltételeket a szolgáltatókra nézve, a fogyasztók számára pedig biztosítani kell a szolgáltatóválasztás szabadságát és az egyenlő hozzáférhetőséget.⁷ A feladatok ellátásának fő dilemmája, hogy a különböző szektorbeli szereplőkkel kialakított szerződéses viszonyrendszer kiállja-e a szektorsemlegesség próbáját, azaz milyen feltételekkel, milyen pénzügyi ösztönzőkkel, támogatásokkal, hogyan tudnak az egyes szolgáltatók részt venni a feladatok ellátásában. A fogyasztók számára meg kell teremtenie a választás szabadságát, mivel a szükségletek akár egyéni,

⁴ Horváth M Tamás (2002): *Helyi közszolgáltatások szervezése*. Budapest-Pécs, Dialóg Campus Kiadó, 132.

⁵ Uo. 47.

⁶ Horváth M. Tamás (2005): *Közmenedzsment*. Budapest-Pécs, Dialóg Campus Kiadó, 108., 117.

⁷ Uo.117-119.

akár helyi közösségi szinten is eltérhetnek.⁸ A szolgáltatásszervezés során tehát az egyik leglényesebb elem, hogy közösségi befolyás és az egyéni választás lehetőségeit biztosító eszközök milyen arányban vannak jelen.⁹

Magyarországon a rendszerváltást követően a humán közszolgáltatások megszervezésében szintén megjelentek ezek a folyamatok. A legtöbb humán alap közszolgáltatásért a települési önkormányzatok lettek a felelősek. E mellett a feladatok ellátásában hamar megjelentek az alternatívák, a piaci szimulációs technikák, a magánosítás, a szolgáltatások pluralizálódása. Ezeket a jogszabályi környezet is engedte. 2010 után azonban a humán közszolgáltatások többségében a decentralizált modell helyett egy centralizációs folyamat figyelhető meg.

Sokszínűség helyett egységesség

A közszolgáltatásokban megjelenő fogyasztói érdekek védelme talán ott kezdődik, hogy a fogyasztóknak van szabadságuk, hogy a piacról az ő igényeinek megfelelő szolgáltatót tudjanak választani. Ezért is vannak a közoktatási piacon az állami, nonprofit, magán és egyházi intézmények. Ezek egy része úgynevezett alternatív pedagógiai szemlélettel dolgozik, reagálva a meglévő fogyasztói igényekre, hiszen sok esetben pont a szülők hívják életre ezen iskolákat, azaz szülői mozgalmak eredményei. Aztán körük fog felépülni egy szakmai csapat, beleértve a pedagógusokat, gazdasági szakembereket. Tehát pontosan a fogyasztói igények szülte oktatásról van szó. Általában jellemző ezen intézmények működésére a szabad választás elve, a lehetőségek közötti választás szabadsága. A szülők és gyerekek kezdetektől részt vesznek az iskola alakításában, hiszen gyakran eleve szülői kezdeményezésre jönnek létre. Beesésük van a pedagógiai program, tantervek, tananyagok kidolgozásába, összeállításába és az iskola vezetésébe is. Lényeges elem a személyes kapcsolat a tanár és diák között, mely lehetőséget kínál a gyermekek problémáinak megoldására. Az alternatív iskolák teljesen eltérő módon közelítenek a tanulókhöz a tradicionális iskolákhoz képest. A megtanulni valamit elv helyett a megtanulni, hogyan kell tanulni elvre helyezik a hangsúlyt.¹⁰

A köznevelési törvény módosításaival úgy tűnik, hogy a köznevelési közszolgáltatás piacán jelenlévő eddigi sokszínű szolgáltatókat, igyekszik a jogalkotó közelíteni és jogi eszközökkel betereni az állami intézményekre vonatkozó szabályok közé. A különböző szektorok állami támogatásában már eddig is voltak problémák, hiszen nem érvényesült a szektorsemleges finanszírozás,¹¹ de a tartalmi kérdésekben nem voltak olyan kezdeményezések, mely az oktatási intézmények sokszínű palettája ellen hatott. Az utóbbi években azonban ennek lehetünk tanúi a köznevelési törvény módosításait vizsgálva.

⁸ Ennek oka lehet egy szociális helyzet, speciális egészségügyi állapot, akár egyénileg, akár családi vagy települési vagy regionális szinten is.

⁹ Péteri - Linder (2016): *i.m.*, 489-561.

¹⁰ Zsolnai Anikó (1994): Miért alternatívák az alternatív iskolák? *Iskolakultúra*, 4. évf., 1994/7. sz. 53-54.

¹¹ Lásd erre vonatkozóan Szilágyi Bernadett (2013): A közoktatás finanszírozása egyházi fenntartók esetében. In: Horváth M. Tamás (szerk.) (2013): *Jelenségek a városi kormányzás köréből*. Budapest-Pécs, Dialóg Campus, 265-277.

1. táblázat

A hagyományos és az alternatív pedagógiai paradigma összehasonlítása

Hagyományos pedagógia	Alternatív pedagógia
fő cél a tudás átadása	fő cél a tudás megszerzésének képessége
a tananyag előre rögzített	egyeztetett tananyag
könyvszerű, szakosodott tudás	közös elemekre épülő, integrált tudás
zárt gondolkodás, helyes-nem helyes paradigma	nyitott gondolkodás, alternatív megoldások
a személyes érzések nem kívánatosak	a személyes érzések szükségesek
versenyhelyzet külső értékelés	csoport-együttműködés, önértékelés
az osztály berendezése az információátadást tükrözi	az osztály berendezése a közös munkát tükrözi
a személyes kapcsolatok nem szükségesek	az emberi kapcsolatok fontossága

Forrás: a szerző saját szerkesztése Zsolnai (1994) alapján

2019-ben az Országgyűlés olyan lényeges változásokat fogadott el, amelyek súlyosan kihatnak az alternatív oktatás tartalmára. A módosítások a szakképzéshez kapcsolódó salátatörvényben nyertek szabályozást.¹² Az új szabályok 2019 szeptemberétől több szakaszban léptek, illetve lépnek hatályba. Az óvodai nevelésben, valamint az általános-, és középfokú nevelésben és oktatásban az oktatásért felelős miniszter egyedi megoldások alkalmazását engedélyezheti a nevelés-oktatás tartalmi kérdéseire, a vezetési modellre, a nevelés- és oktatásszervezési módszerekre, a minőségpolitika, a minőség gondozás rendszerére, a tanuló heti kötelező óraszámára, a pedagógus végzettségére és szakképzettségére, valamint a működéshez szükséges feltételekre vonatkozóan. Ilyen esetben, ha az intézmény fenntartója nem központi költségvetési szerv vagy települési önkormányzat, az intézményt az oktatásért felelős miniszter fogja nyilvántartásba venni és kiadni a működési engedélyt, valamint a miniszter fogja gyakorolni a törvényességi és hatósági ellenőrzési jogköröket. Ilyen egyedi engedély, azaz alternatív megoldásra vonatkozó engedély csak abban az esetben adható ki, ha a benyújtott tanterv tantárgyi struktúrája legfeljebb harminc százalékban tér el a Nemzeti Alaptantervben és az oktatásért felelős miniszter által kiadott kerettantervben foglalt tantárgyi struktúrától. Erre azért van szükség, hogy a Nat-ban meghatározott műveltségi területek adaptálása során az iskolák közötti átjárhatóság és a továbbtanulás biztosított legyen. Az engedély iránti kérelmet az intézmény fenntartója nyújtja be a miniszterhez.¹³ Ezzel a módosítással tulajdonképpen az alternatív pedagógiai programmal rendelkező intézmények kerülnek nehéz helyzetbe és ezáltal a gyermekeiket ide íratni kívánó szülők. Az ilyen iskolákat pont azért választották a szülők, mert ugyan díjat kellett fizetni, hogy ilyen intézményben tanul a gyermek, de ezért cserébe olyan szolgáltatást kapott, ami eltér a többitől. Jelenleg azonban csak 30 százalékos eltérést enged az intézményeknek, így felmerül a kérdés, hogy megéri-e ezért a szolgáltatásért továbbra is díjat fizetni vagy sem? A fogyasztói igények úgy látszik, nem tudnak és nem fognak érvényesülni többé, azaz a szülők nem alakíthatják

¹² A szakképzésről szóló 2019. évi LXXX. törvény hatálybalépésével összefüggő módosító és hatályon kívül helyező rendelkezésekről szóló 2019. évi CXII. törvény.

¹³ *Uo.*

az oktatás tartalmát, mert kötni fogja őket a jogszabály. Ha mégsem állnak be a sorba, az a működési engedélyük visszavonásával járhat.

A fogyasztói igények (nem) érvényesülése: megváltozott feladattelepítés

A közszolgáltatások megvalósításában döntő szerepet játszik, hogy melyik szintre történik a feladat telepítése. Azon közszükségleteket, amelyeket helyben célszerűbb, hatékonyabb ellátni, illetve fontos a helyi sajátosságok ismerete, érdemes a helyi szintekre telepíteni.¹⁴ A közoktatásban számos egyedi, sajátos eset fordul elő, amelyet nehéz egységes, kivételeket nem engedő szabályok alá terelni. A helyben lévő felelősök, tudják kezelni az eltérő problémákat, eseteket. Problémás azonban már, ha az igénybevevői körtől távolabb, a helyi sajátosságokat nem ismerők hozzák meg a döntéseket és ráadásul ez ellen nem biztosított a megfelelő jogorvoslat. Két elemet emelhetünk ki a jelenlegi köznevelési rendszerből, amely nem ad lehetőség a helyi sajátosságok mérlegelésének és a szabad választásnak: az egyéni munkarend bevezetése a magántanulói státusz helyett, illetve a hatéves kortól kötelező tankötelezettség bevezetése.

Az elmúlt években jelentkező tendencia, hogy a szülők az egyre rosszabb színvonalú állami köznevelésből kivezette gyermeküket, magántanulói státuszt kértek számukra. Ez a statisztikai adatokon is látszik, hiszen a 2015-ben még 6835 fő diák volt magántanuló, addig 2019-ben már 8046 főre nőtt e létszám.¹⁵ Eddig a tanuló számára az intézményvezető engedélyezhette azt, hogy tankötelezettségét magántanulói jogviszonyban teljesíthesse. A magántanulói jogviszony létesítését az intézményvezető határozott vagy határozatlan időre (az iskolai tanulmányok végéig) engedélyezhette. *Az igazgatók a magántanulói jogviszony létesítését általában a szülők írásos kérésére engedélyezték abban az esetben, ha a magántanulói jogviszony létesítése – megítélésük szerint – nem volt hátrányos a tanuló számára.* Magántanulói jogviszonyt a legtöbb esetben a család vagy a tanuló tartós külföldi tartózkodása, a mindennapos iskolába járást akadályozó súlyos betegsége, magatartási vagy beilleszkedési, illetőleg tanulási rendellenessége esetében engedélyezték.¹⁶ 2019. szeptember 1-jétől az Nkt. módosítása szerint a tankötelezettség iskolába járással teljesíthető. Ha a tanuló egyéni adottsága, sajátos helyzete indokolja, és a tanuló fejlődése, tanulmányainak eredményes folytatása és befejezése szempontjából előnyös, a tankötelezettség teljesítése céljából határozott időre egyéni munkarend kérelmezhető. A szülő, nagykorú tanuló esetén a tanuló a kérelmet a tanévet megelőző június 15-éig nyújthatja be a felmentést engedélyező szervhez. Ezen időpontot követően csak abban az esetben nyújtható be kérelem, ha a tankötelezettség iskolába járással történő teljesítését megakadályozó körülmény merül fel. Jogszabályban meghatározott esetben az egyéni munkarendet biztosítani kell. A felmentést engedélyező szerv (Oktatási Hivatal) dönt arról, hogy a tanuló a tankötelezettségének egyéni munkarend keretében tehet eleget. Az eljárás során a felmentést engedélyező szerv megkeresheti a gyámhatóságot, a gyermekjóléti szolgálatot, az iskolaigazgatót, gyermekvédelmi gondoskodásban részesülő tanuló

¹⁴ Bordás Péter (2019): *Miből vagy mire? Vízválasztó az önkormányzati finanszírozásban*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 34-37.

¹⁵ KIR adatok.

¹⁶ https://www.petroczigabor.hu/cikkek/tanugyigazgas/egyeni_munkarend_engedelyezese.html (letöltés dátuma: 2020. január 10.)

esetén a gyermekvédelmi gyámot. A döntés ellen nincs helye fellebbezésnek, hanem közigazgatási pert lehet indítani a döntés közlésétől számított tizenöt napon belül. A módosításból látszik, hogy ez az alternatív út igénybevétele jelentősen megnehezedik a fogyasztók számára. A jelenleg magántanulói státuszban lévő tanulók engedélyeiket pedig felülvizsgálva folytathatják majd egyén munkarenddel vagy iskolába járással a tanulmányaikat. Azok pedig, akik megkapják az egyéni munkarendet, szintén szigorúbb követelményeknek kell eleget tenniük, hiszen, ha az egyéni munkarendben tanuló, neki felróható okból két alkalommal nem jelenik meg az osztályozó vizsgán, vagy két alkalommal nem teljesíti a tanulmányi követelményeket, az iskola igazgatója értesíti a felmentést engedélyező szervet, és a tanuló a következő félévtől csak iskolába járással teljesítheti a tankötelezettségét.

2020. január 1-jétől változott a tankötelezettség szabályozása. A gyermek abban az évben, amelynek augusztus 31. napjáig a hatodik életévét betölti, tankötelessé válik. A szülő kérelmére a felmentést engedélyező szerv döntése alapján a gyermek további egy nevelési évig óvodai nevelésben vehet részt. A szülő kérelmét az iskolakezdés évében január 15-éig nyújthatja be a felmentést engedélyező szervhez. Az engedélyező szerv az Oktatási Hivatal. Az eljárás a szülő kérelmére indul. A szülő bármilyen indok alapján vélelmezheti, hogy gyermeke számára az iskola megkezdése még nem indokolt. Az eljárást megindító kérelemben bármilyen releváns ok, körülmény, állapot, tény megfogalmazható, amely indokolttá teszi az iskolakezdés halasztását. Az eljárásban ezen körülmények vizsgálatára kerül majd sor. Ha az eljárásban szakértőt kell meghallgatni, akkor csak szakértői bizottság rendelhető ki.¹⁷ A szülő a kérelméhez bármilyen általa lényegesnek tartott dokumentumot mellékelhet, elkérheti az óvodától a gyermek fejlődését nyomon követő nyomtatványt is, és azt is csatolhatja. Így az Oktatási Hivatalban a kérelemmel foglalkozó szakemberek közvetve az óvoda véleményére is figyelemmel lesznek. Az óvoda által kiállított és a gyermek óvodai fejlődését nyomon követő nyomtatványnak a kérelemhez csatolása nem kötelező, hiszen nem csak olyan körülmény, állapot, tény merülhet fel, amelyet ez a dokumentum támaszt alá.¹⁸ A döntés ellen - a döntés közlésétől számított tizenöt napon belül - közigazgatási pert lehet indítani, más jogorvoslatnak nincs helye. Ebből tehát látszik, hogy a szülői, azaz fogyasztói érdekek érvényesítése messze kerül az érdekeltektől.

Az elmúlt években a köznevelési rendszert érintő változásokat a fogyasztók eltérőképpen igyekeztek lereagálni. Az egyik útja az volt, hogy egyre többen kezdtek el egyházi iskolákba járni. Ezen intézmények felszereltsége, infrastruktúrája, humán állománya meglehetősen pozitív képet mutat. Finanszírozási gondokkal kevésbé küzdő intézmények vesznek részt a közoktatásban az egyházak részéről, hiszen a szülői hozzájárulások, az állami támogatások, a kiegészítő normatíva megteremti a gazdasági stabilitásukat. Az intézményeket tekintve a növekedés egyértelmű. Míg 2016-ban 1220 intézményük volt, addig 2018-ban 1339. A legszignifikánsabban a gimnáziumok

¹⁷ Nkt. 45. § (2) bek.

¹⁸ https://www.oktatas.hu/hivatal/tankotelezettseg_halasztasa (letöltés dátuma: 2020. január 12.) Kiemelendő az Oktatási Hivatal tájékoztatójából, miszerint az óvoda véleményére közvetve figyelemmel lesznek. Pont ez a nevelési intézmény látja a gyermeket leginkább teljeskörűen, mégis csak közvetve veszik figyelembe véleményét.

fenntartásában változott a számuk, ahol három év alatt több mint 5 százalékos növekedést produkáltak.

A másik út pedig az alternatív iskolák választása vagy a magántanulói státusz kérvényezése. Utóbbit láttuk, hogy az elmúlt években egyre többen választották, menekülve az állami köznevelési rendszerből. A magániskolák helyzete azonban költségvetési szempontból nem túl kedvező, ugyanis költségeinek körülbelül csupán 30-70 százalékát fedezi az állam. A többit az intézménynek államháztartáson kívüli forrásból kell megszereznie, általában támogatásokból. Ebből következik, hogy az ezen szektorhoz tartozó intézmények jelentős versenyhátránnyal indulnak, azaz drágábbak lesznek, mint a piacon lévő többi szolgáltató. Így az látszik, hogy azon szülők, akiknek gyermekei nem állami fenntartású iskolába járnak, kétszer fizetik meg a gyermek iskoláztatását: egyszer, amikor az alapítványon keresztül hozzájárul az iskola működéséhez és egyszer, amikor adófizető állampolgárként hozzájárul a közterhekhez.¹⁹

A köznevelési rendszer egészéről tehát elmondható, hogy az elmúlt évek változásai az egységesítés címszava alatt zajlottak és zajlanak és a sokszínűséget garantáló palettán az egyházi intézmények virágoznak csak tovább, az alternatív iskolák nehéz helyzete tovább látszik romlani, mely a jövőre nézve is számos fogyasztóvédelmi kérdést vet fel.

Források jegyzéke:

- Bordás Péter (2019): *Miből vagy mire? Vízválasztó az önkormányzati finanszírozásban*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 34-37.
- Horváth M Tamás (2002): *Helyi közszolgáltatások szervezése*. Budapest-Pécs, Dialóg Campus Kiadó, 200, 132.
- Horváth M. Tamás (2005): *Közmenedzsment*. Budapest-Pécs, Dialóg Campus Kiadó, 108., 117.
- Péteri Gábor – Linder Viktória (2016): Különböző kormányzati szinteken: közoktatás. In: Horváth M. Tamás – Bartha Ildikó (szerk.): *Közszolgáltatások megszervezése és politikái. Merre tartanak?* Budapest- Pécs, Dialóg Campus Kiadó, 489-561.
- Szilágyi Bernadett (2013): A közoktatás finanszírozása egyházi fenntartók esetében. In: Horváth M. Tamás (szerk.) (2013): *Jelenségek a városi kormányzás köréből*. Budapest-Pécs, Dialóg Campus Kiadó, 265-277.
- Vekerdy Tamás (2005): *Másféle iskolák (Talán: a Waldorf?)*. Budapest, Saxum Kiadó, 9.
- Veszprémi Attila (2018): Kie az iskola? Összefoglaló a csömöri oktatási fórumról. *Új Pedagógiai Szemle*, 2018. (68. évf.) 3-4. sz. 5-31.
- Zsolnai Anikó (1994): Miért alternatívák az alternatív iskolák? *Iskolakultúra*, 4. évf., 1994/7. sz. 53-54.
- A szakképzésről szóló 2019. évi LXXX. törvény hatálybalépésével összefüggő módosító és hatályon kívül helyező rendelkezésekről szóló 2019. évi CXII. törvény

¹⁹ Vekerdy Tamás (2005): *Másféle iskolák (Talán: a Waldorf?)* Saxum Kiadó, Budapest, 2005, 9.

- https://www.petroczigabor.hu/cikkek/tanugyigazgatas/egyen_i_munkarend_engedelyezese.html
- https://www.oktatas.hu/hivatal/tankotelezettseg_halasztasa